

Ernest Barić
(Pečuh, Mađarska)

U KOJOJ MJERI MOGU DVOJEZIČNI RJEČNICI PRATITI PROMJENE
DRUŠTVENIH ZBIVANJA

Abstract: The consideration of the structural changes in the countries of Central Europe and Central Eastern Europe at the end of the 80s and at the beginning of the 90s and the consequent radical social reforms raise the issue of applicability of the bilingual (Hungarian-Croatian and Croatian-Hungarian) dictionaries. In my paper I present specific examples supporting the gap between the rising expectations on the users' side and the scope offered by the existing dictionaries.

Keywords: bilingual dictionaries, dictionary users, selecting dictionary entries, linguistic purism

Uvodne napomene

O tome koliko postojeća dvojezična leksikografska literatura s hrvatskim jezikom kao izvornim ili ciljnim zadovoljava stvarne potrebe korisnika može se govoriti na osnovi podataka o trenutno na mađarskom tržištu dostupnim, inače ne malobrojnim rječnicima, iako pretežito dominiraju isključivo oni džepnog formata. S druge strane, sam broj ili veličina rječnika nije pouzdan pokazatelj do koje je mjere potreba za dvojezičnim priručnicima uistinu zadovoljena, kako brojem tako i kakvoćom. Procjene stručnjaka, lingvistica, kao i onih koji se u svom poslu dnevno služe leksikografskim pomagalima, poput prevoditelja i nastavnika jezika, ali i studenata i drugih korisnika kojih je sve više, počivaju na bogatu iskustvu i nisu tek apstraktne impresionističke pretpostavke. No istodobno, valja dopustiti da takve procjene mogu biti pod presnažnim utjecajem pojedinačnih, ma kako stručnih kriterija. Prilično je vjerojatno, ipak, da bi se i opsežnija empirička istraživanja u velikoj mjeri podudarala s više ili manje intuitivnom procjenom stručnjaka o stvarnom stanju. Višejezični odnosno dvojezični rječnici već po tradiciji pripadaju u instrumentarij svih onih koji ili praktično primjenjuju strane jezike na radnim mjestima ili se njima bave, recimo u nastavi stranoga jezika. U tom smislu možemo ih smatrati primarnim pomagalima u procesu prilaza stranome jeziku. Upotreba je rječnika u takvoj mjeri normalna pojava da se korisnici obično i ne pitaju zašto i u kakvim se situacijama služe kojim rječnikom. Iz toga možemo izvući zaključak da postoji neka vrsta intuitivnosti, pa i nejasnoća o tome što pojedini rječnici nude, tj. na što stavljaju težište, odnosno što se prema tome može od njih očekivati. Drukčije rečeno, korisnik kad izabere rječnik, postupa manje-više intuitivno.

1. Svjetski jezici, tzv. mali jezici

U nizu pitanja u vezi s pristupom i ocjeni postojećih hrvatsko-mađarskih i mađarsko-hrvatskih dvojezičnika, u današnje vrijeme svekolikih promjena, htjeli mi to ili ne, sve više izbija u prvi plan praktična upotrebljivost tih jezičnih pomagala, i to ne samo za užu „strukovnjake“ već za sve širi sloj korisnika. Najjednostavnije i najopćenitije načelo procjene „upotrebljivosti“ jest ono prema kojem se može utvrditi ima li svaka skupina korisnika na raspolaganju leksikografska pomagala za sve svoje potrebe ili ne, te u kojoj mjeri. Ni u Mađarskoj ni u Hrvatskoj nema većih problema u tom pogledu kada su u pitanju svjetski jezici, poput engleskog ili njemačkog, jer u praksi se podrazumijeva da postoje odgovarajući dvojezični rječnici za školsku populaciju, priručni ili džepni rječnici za nestručnjake, turiste i slične povremene korisnike, rječnici za studente (stranih jezika) i druge napredne korisnike i jezične stručnjake te, naposljetku, rječnici za prevođenje tekstova na općem jeziku, ali i jeziku pojedinih struka, na strani jezik i sa stranog jezika. U slučaju tih jezika valja napomenuti da su kao pravilo dvojezični i jednojezični rječnici međusobno komplementarni. Dakako, znatno je gora situacija s tzv. malim jezicima i u pogledu jednojezičnih opisnih, ali i dvojezičnih rječnika. Pri tome, bez obzira na to o kojim se općim dvojezičnim rječnicima radilo, uvijek se postavlja pitanje kojim bi osobinama, aspektima i područjima jezika trebalo posvetiti veću pozornost: a) izgovoru, b) prijevodnim ekvivalentima, c) podacima o gramatičkim posebnostima riječi, d) sintaktičkom ponašanju riječi i njezinim kolokacijama, e) značenjskim posebnostima i ograničenjima riječi, f) kulturno-civilizacijskim posebnostima značenja, g) frazeologiji i idiomima, h) obradi tzv. funkcionalnih riječi, i) enciklopedijskoj informaciji, j) slengu i drugim žargonima, k) tehničkom i strukovnim vokabularima, a navedeni niz pristupa mogli bismo i nastaviti. Zadovoljavanje svih istaknutih zahtjeva po prirodi stvari nadilaze granice tradicionalnoga leksičkog opisa. Spomenimo uzgred da neka iskustva potkrepljuju bojazan od „pretjerane“ porabe dvojezičnih rječnika zbog toga što kod korisnika može pojačati lažno uvjerenje o postojanju doslovne leksičke ekvivalencije, te bi stoga valjalo upućivati korisnike da se što više služe jednojezičnim rječnicima, budući da oni potiču usvajanje stranoga vokabulara u prirodnijem jezičnom ozračju. Naš je stav, najgrublje rečeno, da korisnike u svakom slučaju valja odgajati za djelotvorno korištenje i jednojezičnih i dvojezičnih rječnika; oni se nikako ne smiju međusobno isključivati, već ih valja naučiti rabiti kao komplementarne priručnike.

2. Izbor jezične građe

Imajući u vidu do sada iznesene mnogobrojne, odreda aktualne i značajne aspekte primarno dvojezičnih rječnika, u ovome radu pozornost usredotočujemo na jedno od temeljnih pitanja tih rječnika, naime na izbor jezične građe. Smatramo da pri izboru jezične građe ne samo za dvojezične

rječnike svjetskih jezika već i za tzv. male jezike kao što su hrvatski i mađarski, valja voditi računa o reprezentativnosti izbora, i to u smislu da na odgovarajući način bude zastupljen aktualni opći leksik, u našem slučaju hrvatskoga i mađarskoga jezika. Takav pristup ne isključuje uvjerenje da u svaki dvojezični hrvatsko-mađarski i mađarsko-hrvatski rječnik treba biti uključen i znatan dio onog vokabulara koji je prodro u opći jezik iz raznih drugih slojeva. Zbog posebnosti razvoja i standardizacije hrvatskoga jezika mislimo da je korisno unijeti u dvojezični rječnik leksičke jedinice koje su u općeuporabnom leksiku markirane na sasvim specifičan način. Mislimo tu na semantički sinonimne ili bliske leksičke jedinice kao što su: uskrsno jaje i pisanica, piri i puše, kiša i dažd, stolac i stolica, obuçar i postolar, na regionalizme poput: marena, gablec, barba, nono, šjor, striček i sl. Jednako tako je korisno unijeti u rječnik i jedinice koje pripadaju raznim stilskim registrima npr.: dijete i čedo, usta prema njuška i gubica, lice prema faca, jesti prema žderati, papati i klopati, nemati novaca i nemati love, nabaviti pare prema žicati pare, doviđenja i bog itd. Listajući postojeće domaće dvojezičnike možemo konstatirati da oni manje-više vode računa o navedenim aspektima i posebnostima. Međutim, ni približno ne stoji pozitivna ocjena u slučaju vrednovanja reprezentativnosti odabira leksičke građe suvremenoga hrvatskoga i mađarskoga jezika, naročito onoga dijela koji je iz strukovnih područja ušao u suvremeni općeuporabni leksik. Nema sumnje da u naše vrijeme posebnu ulogu igraju područja kao što su: politika, moderni mediji, tehnika, gospodarstvo, informatika, sport, medicina i sl. Stoga, ako bismo trebali načiniti ljestvicu prioriteta svakako da bi dvojezični rječnik trebao obuhvaćati i pokrivati najnoviji vokabular spomenutih područja. Ovakva se očekivanja mogu formulirati općenito, neovisno o jeziku, ali ona trebaju sadržati i specifičnosti pojedinih jezika, posebno u zemljama Srednje Europe. Otuda kada je riječ o mađarskom, a naročito o hrvatskom jeziku, treba svakako voditi računa o velikim jezičnim promjenama zadnjih dvadesetak godina koje su se odvijale zbog svjetske globalizacije i internacionalizacije na jednoj, te gospodarskih, financijskih i političkih mijena nakon demokratskih promjena na drugoj strani. Sasvim je nesporno da svi spomenuti segmenti društvenoga života u ovim prostorima zahvaćeni tim promjenama, a koje itekako zadiru i u svakodnevnu egzistenciju građana, moraju naći svoje mjesto i u dvojezičnim hrvatsko-mađarskim, odnosno mađarsko-hrvatskim rječnicima. Ovo je potrebno pogotovo zato što pojedini jezici na spomenute izvanjezične, točnije sociolingvističke promjene ne reaguju na isti nego na različit i svojevrsan način.

3. Što unijeti u dvojezični rječnik od vokabulara nastalog nakon demokratskih promjena?

U svim postkomunističkim zemljama, u nekima prije u nekim pak nešto kasnije, došlo je do demokratskih promjena, pa tako i u Mađarskoj 1989., a dvije godine kasnije 1991. i u Hrvatskoj, uslijed čega u najvažnijim područjima

života nastaje čitav niz novih riječi i izraza kao jezični odraz sveobuhvatnoga preobražaja društva. U skladu s tim promjenama utemeljuje se npr. poveći broj novih, ranije nepostojećih ustanova, nastaju novi pojmovi u vezi s djelovanjem tih institucija. Sada već imamo i vremenski odmak od dvadesetak godina i djelovanje nekoliko vlada s različitim političkim opcijama u obje zemlje, s mnoštvom novih naziva primjerice ministarstava, preustroja u upravljanju gospodarstvom i raznim područjima društva, što po prirodi stvari donosi nove termine za imenovanje novih realija koje – zahvaljujući medijima masovnog priopćavanja – za razmjerno kratko vrijeme ulaze iz sfere strukovnih termina u općeuporebni rječnik. Pri tome se ispostavilo čak i to da je veoma korisno da bude u rječniku zastupljen i poveći broj kratica jer ćemo ih čuti danas u vrijeme ubrzane komunikacije na svakom koraku, tim prije jer su pokraćivanja potaknuta i širokom praksom SMS poruka u mobilnoj telefoniji. Tako se sve češće uz ranije rabe i nove kratice novonastalih ustanova, tvrtki, organizacija, a nepoznavanje kojih znatno može otežati razumijevanje i ophođenje na mađarskom i hrvatskom jeziku. Evo nekoliko primjera: MTA (Magyar Tudományos Akadémia – Mađarska akademija znanosti), KSH (Központi Statisztikai Hivatal – Državni zavod za statistiku), MÁV (Magyar Államvasutak – Mađarske željeznice), ÁSZ (Állami Számvevőszék – Državni ured za reviziju), NAV (Nemzeti Adó és Vámhivatal – Nacionalna porezna i carinska uprava), ÁFA (általános forgalmi adó – porez na dodanu vrijednost), Kft (korlátolt felelőségű társaság – društvo s ograničenom odgovornošću), HAZU (Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Horvát Tudományos és Művészeti Akadémia), HNK (Hrvatsko narodno kazalište – Horvát Nemzeti Színház), HŽ (Hrvatske željeznice – Horvát Államvasutak), HC (Hrvatske ceste – Állami Közútkezelő Kht), KBC (Klinički bolnički centar – Klinikai Központ), HGSS (Hrvatska gorska služba spašavanja – Horvát Hegyimentő Szolgálat), PDV (porez na dodanu vrijednost – általános forgalmi adó), D.o.o. (društvo s ograničenom odgovornošću – korlátolt felelőségű társaság) itd. Primjenjujući metodu retrospekcije za ilustraciju ukorjenjivanja novih riječi u razdoblju od demokratskih promjena naovamo, poći ćemo i navesti one „najsvežije” i najnovije, kao i one s početka spomenutoga perioda, a koje traže svoje mjesto i u dvojezičnim hrvatsko-mađarskim i mađarsko-hrvatskim rječnicima. Od najnovijih tu su: túlzott deficit eljáráss (megszüntetése) – (ukidanje) postupka zbog previsokoga proračunskog manjka, megszorító, kiigazító intézkedések – mjere restrikcije i korekcije, hitelminősítő intézet – rejtniška agencija, tranzakciós adó – porez na transakcije, online pénztárgépek – fiskalne blagajne, számítógépes büntény – računalni kriminal i sl. Ako pak krenemo od početka devedesetih, dobit ćemo respektabilan popis danas već zaživjelih novih riječi i izraza. Da navedemo poneke od njih: részvény – dionica, osztalék – dividenda, értékpapír – vrijednosnice (vrijednosni papiri), gazdasági szerkezetátalakítás – restrukturiranje gospodarskog sustava, reklámár – promotivna cijena, költségvetés módosítása – rebalans proračuna,

adósságátütemezés – reprogramiranje duga, vállalkozó – poduzetnik, tajkun – úgazdag/oligarcha, otpremnina – végkielégítés, dubinsko snimanje/dubioza – átvilágítás, drogbáró – narko boss, hladni pogon – működési költség, közbeszerzés – javna nabava, szóvivő – glasnogovornik, nagykövet – veleposlanik, megbízólevél – vjerodajnice, tisztségviselő – dužnosnik, útlevél – putovnica, tiszt – časnik, laktanya – vojarna, nyugdíj – mirovina, Alkotmánybíróság – Ustavni sud, vezérkar – glavni stožer, számítógép – računo, reketarenje /iznuđivanje novca – védelmi pénzbeszedés, kamerával felügyelt hely – videonadzor, kivetítő – videozid, kommandósok – specijalci, kilakoltatás – deložacija, matrica-vinjeta, szőrtelenítés – depilacija, biotermék – ekoproizvod, üvegbetét – povratna naknada za boce, zérótolerancia – nulti tolerancija, jövedelemsáv – imovinski/dohodovni cenzus, tanösvény – poučna staza, szagelszívó – napa, energiatanúsítvány – energetski certifikat, láthatósági/fényvisszaverő mellény – fluorescirajući prsluk, bombariadó – lažna dojava, gyűlöletbeszéd – jezik mržnje, hirdetőtábla – reklamni pano, exitpol felmérés – izlazne ankete, kertépítő mérnök – krajobrazni arhitekt, GPS (dzsipiesz) készülék (Andrea) – GPS navigator (Ančica), fűtésszabályozó (beépítése) – (ugradnja) razdjelnika topline, bukóablak – otklopmi prozor, természetgyógyászat – alternativna medicina, csontkovács – kiropraktičar, parlagfü – ambrozija itd. Navedene riječi i izrazi jasno svjedoče i o jezičnoj politici samostalne Hrvatske u smislu reaktiviranja u bivšoj državi potiskivanih ili zabranjivanih riječi i izraza, a nastalih u duhu hrvatske purističke jezične tradicije. I najpovršnijom analizom hrvatskoga jezičnoga korpusa lako je uočiti kako hrvatski standardni jezik slijedi mađarskome sličnu purističku tradiciju, pa čak i u pogledu uporabe denotativnoga i konotativnoga značenja leksema, odnosno značenjsko razgraničavanje leksema, od kojih je ovaj drugi u paru, kao pravilo internacionalizam: proračun – budžet – költségvetés – büdžsé, izaslanstvo – delegacija, küldöttség – delegáció, pučki pravobranitelj – ombudsman, szószóló – ombudszman, vjerodajnice – akreditivi (u bankovnom poslovanju), megbízólevél – akkreditiv (hitellel), knjižnica – biblioteka, könyvtár – bibliotéka, ravnatelj – direktor, igazgató – direktor, kazalište – teatar – színház – teátrum itd. Također je lako uočiti da je u hrvatskom standardnom jeziku mnogo više riječi stranoga podrijetla nego u mađarskom. Što se mađarskoga jezika tiče treba znati da je od demokratskih promjena u mađarski jezik ušlo preko pet tisuća novih riječi, od kojih nemali broj internacionalizama koji se u svakodnevnoj praksi rabe prema paradigmatu: veb stranica – veb lap - honlap, internet – internet – világháló, mobilni telefon – mobil telefon – maréktelefon, privatizacija – privatizáció – magánosítás itd., ali je znatan broj suvremenih riječi, u prvom redu anglizama, ili posredstvom engleskoga preuzetih posuđenica bez inačica u vlastitom jeziku, razumije se u fonetski i fonološki adaptiranim oblicima: akkreditáció, fakultáció, reprezentáció, kuratórium, kurátor, kredit, butik, diszkont, szupermarket, pláza, szolárium, diagnosztika, videoklipp, pendravs, klaster, holding, portfólió,

menedzsment, menedzser itd. Hrvatski jezik tipološki ustrojen kao flektivni jezik, u najvećem broju slučajeva, mađarske aglutinativne konstrukcije prevodi s pomoću sufikasa ili prijedložnim konstrukcijama, što također zadaje mnogo glavobolje čak i lingvistički bolje upućenim govornicima. Riječ je o konstrukcijama kao što su: ülésterem – vijećnica, útlevél – putovnica, ajándékbolt – suvenirnica, szülőszoba – rađaonica, mosógép – perilica rublja, mosogatógép – perilica suđa, ülőlift – sedežnica, autópályadíj – cestarina, alagútdíj – tunelarina, üvegház effektus – efekat staklenika, ügyrend – poslovník, munkatörvény – zakon o radu, vonatjegy – karta za vlak, strandröplabda – odbojka na pijesku, arckrém – krema za lice, részletfizetés – plaćanje u obrocima, árnyékkormány – vlada u sjeni, csúcstalálkozó – susret ili sastanak na vrhu, fejvadász – lovac na glave, tépőzár – zatvarač na čičak itd. Iz predočenog je materijala razvidno da je nužno postojeći leksik mađarsko-hrvatskih i hrvatsko-mađarskih dvojezičnih rječnika s vremena na vrijeme nadopunjavati i osuvremenjivati.

Literatura

- Anić, V. (2005) Veliki rječnik hrvatskoga jezika. Novi Liber. Zagreb.
- Eöry V. (2007) Értelmező Szótár (A-K, L-ZS). Tinta Kiadó. Budapest.
- Europski rječnik 8000 pojmova na šest europskih jezika: hrvatski, engleski, njemački, francuski, talijanski, španjolski. (2005) Mozaik knjiga. Zagreb.
- É. Kiss K. – Kiefer F. – Siptár P. (2003) Új magyar nyelvtan. Osiris Kiadó. Budapest.
- Katičić, R. (2013) Hrvatski jezik. Školska knjiga. Zagreb.
- Minya K. (2003) Mai magyar nyelvújítás. Tinta Kiadó. Budapest.
- Nyomárkay I. (2013) Szláv szomszédaink. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Nyomárkay I. – Víg I. (2004) Kis szláv lexikográfia. BTK. Szláv Filológiai Tanszék. Budapest.
- Samardžija, M. (1999) Norme i normiranje hrvatskoga standardnog jezika. Matica hrvatska. Zagreb.
- Samardžija, M. – Selak, A. (2001) Leksikon hrvatskoga jezika i književnosti. Pergamena. Zagreb
- Silić, I. – Pranjković, I. (2005) Gramatika hrvatskoga jezika. Školska knjiga. Zagreb.
- Šonje, J. (2000) Rječnik hrvatskoga jezika. Leksikografski zavod. Školska knjiga. Zagreb.
- Stanojčić, Ž. – Popović, Lj. (1992) Gramatika srpskog jezika. Beograd – Novi Sad.